

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Грицакаји Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим,
др Пешикан Миљар, др Стевановић Михаило, др Храсће Мајје*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVII — св. 3—4.

БЕОГРАД

1968—1969.

5. — МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ: *Функције и значења глаголских времена*. Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. CDXXII, Одељење литературе и језика, књ. 20 (Београд, 1967), стр. I—VIII + 1 — 176, велика 8°.

Академик М. Стевановић већ се више деценија бави синтаксом глагола и истакнути је проучавалац у тој области науке о српскохрватском језику. Овсм је књигом дао своје дефинитивне и систематисане погледе на питања везана за наведену проблематику. У томе је њен значај, зато је, пре свега, треба поздравити.

Данас водећи представник Белићеве лингвистичке школе, проф. Стевановић овако је показао свој однос према оснивачу те школе: „[За] Белићево учење и његову класификацију употребе глаголских времена може [се] рећи да су углавном прихваћени у науци. Суштину тога учења и ми у потпуности акцептирамо, иако на понеке проблеме у томе учењу другачије гледамо, и сматрамо да многа питања, разуме се, треба детаљније разјаснити и јасније изложити“ (стр. 7).

Зато је најважније у критици ове књиге приказати, најпре, њену садржину, а затим показати шта проф. Стевановић сматра да треба унети у Белићево учење као ново, шта треба рећи детаљније, шта друкчије.

Књига проф. Стевановића има два дела: *I. О систему глаголских времена у ойшћие*; *II. Функције глаголских времена у ѝредикацију*. У другоме делу посебно говори о презенту, перфекту, аористу, имперфекту, плусквамперфекту, футуру I и футуру II. Резиме је у овој књизи на француском. На крају се налази „Регистар имена у расправи спсменутих аутора“.

Почетна је констатација у *ѝрвом делу* књиге ова: „Од категорија предикативности, за чије одређивање постоје посебни језички знаци, — граматичко лице и граматички број свакако су најшири по обиму, иако у појединим усамљеним случајевима у српскохрватском, као и у

другим неким језицима, немамо посебних језичких знака за њихово обележавање“ (стр. 1).

Добро је што је аутор систематисао случајеве у којима се у српскохрватском језику за граматичко лице и граматички број употребљавају неодговарајући облици (стр. 1—2).

Лако ћемо се сложити с писцем да је у науци о српскохрватском језику посвећена толика пажња функцији и значењу глаголских времена зато што се у њему чува велики број глаголских времена.

У првом делу књиге аутор даље прелази на генерално излагање о основним функцијама глаголских времена (тако, не слаже се ни с мишљењем да суштину значења аориста и имперфекта треба везивати за глаголски вид, ни са сувишним наглашавањем стилистичког карактера ових времена; излажући о функцијама презента посебно говори о приповедачком презенту, презенту за будућност и модалној употреби презента). На тај начин показује шта подразумева под индикативом, шта под релативом а шта под модусом, задржавајући се на индикативној, релативној и модалној употреби перфекта и футура.

Најзад, при крају првог дела књиге читалац се упознаје скраћеним историјатом проучавања функција и значења глаголских времена код нас.

За даље разумевање ове књиге од значаја је констатација дата на 14. стр.: „За оријентацију у одређивању времена радње, односно стања (или особине) ми узимамо временски п е р и о д г о в о р е њ а, а не један тренутак, одн. моменат, како су то многи граматичари раније чинили“.

У другом делу књиге проф. Стевановић најпре говори о п р е з е н т у: индикативном, релативном (приповедачком, презенту за будућност), модалном; о презенту у декларативним реченицама, о квалификативном и гномском през.; о конструкцији *да* + през.

Затим долази излагање о перфекту. Аутор најпре говори о разним називима за ово време и бави се питањем дефиниције перфекта, анализирајући разне случајеве перфекта свршених и несвршених глагола. После излагања о индикативној употреби перфекта, прелази на релативну употребу овога облика посебно се задржавајући на перфекту без помоћног глагола. И у вези с модалном употребом прошлог времена говори о овоме облику с помоћним глаголом и без њега. Даље говори о гномском перфекту, о употреби крњег перфекта у насловима, и, најзад, о разним конструкцијама с обликом глаголског придева радног (а) *не био их њушијати*; б) *биће дошао*; в) *Кад се њоново видимо, ја ћу бићи и њолож и о све истије* = релативни перфекат за будућност).

Излажући о аористу аутор, после дефиниције индикативног аориста, даје систематски преглед употребе аориста данас (сматра да губљење аориста свршених глагола не долази у обзир, док је аорист несвршених глагола све необичнији) и критички преглед досадашњих схватања о значењу овога глаголског облика. Даље се посебно задржава на индикативној и релативној употреби аориста свршених глагола, доживљености, аористу за будућност, гномском аористу и аористу имперфективних глагола.

У излагању о имперфекту проф. Стевановић говори о ограниченој употреби овога глаголског времена, даје његову дефиницију, зауставља се на случајевима кад с'е имперфектом означавају радње које се врше у време говора, на имперфекту у гномама и на модусима типа *Одисеја га њогу би ти и шћаше*.

У вези с плусквамперфектом писац ове књиге о функцијама и значењима глаголских времена даје његову дефиницију, говори о разлици *беше дошао* / *био је дошао*, показује да се плусквамперфекат употребљава само у релативу, објашњава зашто сматра да се овим обликом не казује и радња паралелна с неком другом у прошлости, и, најзад, истиче да се плусквамперфекат у већини случајева употребљава од свршених глагола (од несвршених је редак).

У вези с футуром I говори о индикативном футуру, о футуру за прошлост, о квалификативном футуру, о разним посебним случајевима индикативног, релативног и модалног футура, посебно и врло исцрпно о модалном футуру (императивном, за изражавање жеље, намере, могућности, о модусу кондиционалу, о допусном и волунтативном футуру, о модусу готовости, за изражавање неминсвности и сигурности, за изражавање претпоставке и наде одн. сумње или несигурности, уз разне модалне изразе), најзад, о гномском футуру.

На крају говори о футуру II. Најпре расправља о имену овога глаголског облика (предбудуће време, перфекат II, композиција од рад. прид. и презента глагола *бити*, футур егзактни, зависни перфекат, зависни футур, футур II, условно будуће време), затим даје дефиницију и анализира значења футура II, говори о употреби перфективног презента напореда са футуром II, о употреби презента имперфективних глагола место футура II, о случајевима кад се место футура II не може употребити перфективни презент, о употреби футура II за радње које су се вршиле у прошлости, о модалности футура II, о односу *будем њисао* / *усишием*, о ликовима типа *могбудем*, најзад о случајевима типа: *ако буде њоклана, кад буде слободан, њтреба да будемо сиремни* / *њтреба да смо сиремни, буде њозван* / *би њозван* / *њозван је* / *њозове се*.

То је, укратко приказана, садржина ове нове књиге проф. М. Стевановића. И из овога приказа види се колико је писац покљонио пажње систематичности у излагању теорије коју заступа.

Потребно је сад да видимо шта проф. Стевановић сматра да треба као новину, допуну или исправку унети у Белићево учење и класификацију употребе глаголских времена.

Новина је знатно. Сувише простора бисмо заузели ако бисмо показивали све случајеве у којима каквим новим осветљивањем аутор приказује неко раније тумачење. Говорићемо само о онима за која сад први пут сматра да њима треба употпунити Белићеву теорију.

Задржаћемо се, најпре, на излагању о к в а л и ф и к а т и в н о м п р е з е н т у.

Проф. Стевановић заступа мишљење да је квалификативни презент у примерима типа *Земља се окреће око своје осовине* у индикативу и то овако објашњава: „Овима се и другим оваквим облицима презента дотичном субјекту приписује изузетно дуго трајање чега, од његова настанка до нестанка, сталност присуства онога што се презентом казује. Ми такав презент називамо свевременим, јер оно што се њим казује вреди за свако време. А оно што се односи на сва времена, односи се дакако, и на време говорења . . . Зато такав презент . . . сматрамо . . . правим индикативним презентом“ (стр. 33).

Друкчији је, у релативној је употреби презент у примерима типа *Гдје ко никне шу и обикне*. Ево зашто: „Пошто се оно што се у презентима у овим и оваквим примерима приписује њиховим субјектима стално понавља, пошто то бива, или буде, и у периоду говорења, али с времена на време, кад за то настану прилике — презентима у оваквим случајевима не означавају се радње што се врше у време говора, него у одређеним приликама. Јасно је, према томе, да се овај квалификативни презент (*praesens consuetudinis*) употребљава релативно, а не индикативно“ (стр. 36). И још: „Да у њему имамо релативни презент, закључује се и из чињенице што се у тој функцији употребљавају напоре презентима и несвршених и свршених глагола, и што се они ту могу међусобно замењивати“; може се, дакле, рећи и *Гдје ко ниче шу и обиче*.

Од значаја је и ово излагање о модусу у пословицама: „Баш зато што стојимо на становишту да је ради правилног објашњења употребе глаголских времена у пословицама исправно полазити једино од њихова смисла, ми и долазимо до закључка да, рецимо, пословица: *Јаки зуби и шврц орах сло ме* значи: *Јаки зуби и шврц орах могу сло*

м и *и* и, а пословица: *По јуџу се дан њознаје — По јуџу се дан може њознаи* и, што ће рећи да се и једном и другом казује могућност извршења, односно вршења онога што се основном њихових предиката означава. А могућност је, то је добро познато, најнесумњивији модус“ (стр. 38).

У вези су са свим што је досад речено и случајеви с перфективним презентом који значи понављање радње, као нпр.: „*Види, види . . . Искидани облаци лете, за с њу месец и ојет га о њ крију, и заио шито облаци хитају чини се да месец јури*. Према интерпретацијама руских синтаксичара Аксакова, Пешковског и од најновијих И. К. Буњине овај се облик, иако од перфективних глаг., употребљава индикативно. Ево зашто су презенте *засту* и *ојкрију* по схватању проф. М. Стевановића у релативу: „Принципски се и овде може применити правило да тренутна радња, она радња која се казује било којим перфективним презентом — с тим видским значењем, наравно, не може бити истовремена с временским размаксом говорења. Више тренутака у које пада неколико пута поновљена тренутна радња могу се, међутим, подударати с временом говорења, а то значи да принципски, радње које значе понављање, а казане су облицима перфективног презенте, означавају ток радње који се подудара с временом говорења. Свако понављање, па и понављање радња означених презентом свршених глагола, претпоставља, дакле, трајање, а свако трајање, мислимо у времену говорења, па и трајање понављаних радњи што се обично означавају презентом несвршених глагола, казује се релативном употребом овога облика“ (стр. 37).

Од значаја је и објашњење да употреба презенте одричног глагола *даи* у примерима типа *не дам ја моје сестре* није индикативна, ни временска уопште, већ модална (стр. 29).

Истиче се и објашњење зашто је у питању индикативни презент у примерима као што је: *Он ње ва у ојери, његова сестра њи ш е њесме, а обоје говоре њо неколико сџраних језика*. Ево тог објашњења: „ . . . треба имати на уму да се у овим и оваквим примерима презенте тим обликом не означава само вршење радње, него се констатује да се дотичне радње знају, односно умеју вршити, да је то знање, та способност — особина [и то стална и непрекидна особина] оних којима се приписује . . . И онда ће бити јасно да су презенте којима се ово констатује индикативно употребљени“ (стр. 34).

Да би показао „кољко је потребно суптилности у осећању језика да би се у извесним . . . случајевима повукла граница између појединих синтаксичких категорија употребе глаголских времена“ (стр. 24),

проф. Стевановић показује, између осталог, зашто сматра да је у питању индикативни презент, нпр. у Ракићевим стиховима *Шуме бокори цветног јоргована*: „... од приповедачког треба разликовати презент којим нам књижевник уметник даје какав опис, износи своје утиске или преокупације, даје исповести, изражава осећања која истовремено доживљава и саопштава, која, тј., ставља на хартију у време док гледа објекат или описује, док стиче утиске, док сазнаје или доживљава што у машти. . . . [Зато у таквим примерима] немамо никакав релативни, већ прави, индикативни презент“ (стр. 23).

У вези с перфектом истичемо ову констатацију проф. М. Стевановића: „... свршени глаголи не значе само стање добивено у резултату радње која се дотичним глаголом казује, већ и сам процес њеног извршења“ (стр. 49). То схватање, супротно мишљењима чувеног француског слависте А. Мејеа и познатог хрватског синтаксичара А. Мусића, — поткрепљује оваквом анализом Мејеовог примера *девојка ни је умрла него слава* и Мусићевог *Иван је умро*: „... ти примери значе: Мејеов да је девојка жива (а није мртва), а Мусићев да је Иван мртав. Али зар то не значи и да се процес умирања код девојке није још десио, а да се код Ивана десио? Свакако да значи — то се никако не може порећи“ (стр. 50). Стевановићево је мишљење друкчије и од других неких познатих лингвиста који ту виде само извршене радње и ништа више. Проф. М. Стевановић истиче велику улогу глаголског вида и глаголског рода и скреће пажњу да и један и други знатно утичу на то које је од два значења претежније у перфекту.

Новина има и у дефиницији и разграничавању индикативног и релативног перфекта: „За индикативни перфекат је, како је то већ утврђено, битно да између времена говорења и радње у перфекту не сме бити никаквог момента, означеног или претпостављеног, у коме се констатује да се перфектом означена радња пре њега вршила или извршила. Уколико такав моменат постоји, — било да је означен ма каквом прилошком одредбом, речју, синтагмом, реченицом, или се он пак и без икаквих формалних језичких ознака подразумева из целе језичке ситуације — дотична се радња одређује као прошла према томе моменту, а не према времену говорења. И таква се радња наравно такође означава обликом перфекта, или да тачније кажемо и обликом перфекта, али сада не право индикативног, већ релативно употребљеног перфекта“ (стр. 58). Зато проф. Стевановић и сматра да је у питању релативна употреба перфекта у примерима типа: *Преда њ [је] њосве јасно избила сва она грџијешна њовршност . . . што му је онако грубо њ ребацио зей*.

Проф. Стевановић за примере типа: *Дакле, у м р о Шћипићковић* каже да су „са знатно јачом експресивношћу, с изразитом емоцијом . . . и сл.“ (стр. 69). И за овакве случајеве употребе крњег перфекта констатује: „То су емотивна стања, а не лична осећања и расположења, а оваква употреба крњег перфекта којим се дају обавештења праћена емоцијом није модална, већ опет индикативна употреба тога облика у експресији“ (стр. 69).

Занимљиво је објашњење зашто је у пословицама типа *Брада нарасла, а њамей не донела* — у питању индикативно употребљен перфекат: њоме „хоће да се истакне да неко ни са физичком зрелошћу није стекао одговарајућу памет, буквално речено: да се констатује како је нексм нарасла брада, а још није постао паметан [то значи: п а м е т н е д о н е л а], ни једно ни друго то *до времена кад се конститује*“ (стр. 72) (пет последњих речи подвукао Б. М. Н.). То је свакад тако „кад год ко употреби пословицу“ (ib.).

Аутор свуда истиче временску одређеност прошлих радњи ма којим се претериталним временом она казивала изузев перфекта, који је једини од њих облик и за означавање радњи у неодређеној прошлости.

Писац ове књиге и у њој подвлачи своја раније изложена схватања да *и м п е р ф е к а т и а о р и с т* не значе само доживљене, већ и недоживљене радње у одређеној прошлости.

Истиче се и објашњење употребе *и м п е р ф е к т а* у примерима *Одакле ви б е с т и е?* и *Како се з в а с т и е?*: „Иако је очевидно да је онај коме је постављено питање: *Одакле б е с т и е* — и сад оданде одакле је пре, тј. у прошлости, био, и да се онај што је питан: *Како се з в а с т и е?* и у време кад је питан истим именсм зове, — ипак се у тим питањима не би могао употребити презент са значењем које би било у свему исто са значењем имперфекта јер би презент ту био употребљен у апсолутно временском значењу, док се имперфектом у исто време каже и да је први, тј. онај што пита — некад раније (он свакако мисли у једном одређеном времену у прошлости) знао и одакле је био питани . . . Баш зато што мисли на једно одређено време у прошлости, на оно време када је то знао, онај који говори и употребљава имперфекат, захтева да му питани да одговр који вреди управо за време у коме се питање поставља. А, у ствари, одговор мора бити исти као да је и тражен у време које оправдава употребу имперфекта. Све се дакле у вези с имперфектом оријентише и одређује према томе времену . . . Специфичност је имперфекта, дакле, у томе што временски одређује прошлу радњу, али у односу према ономе што је с њом истовремено“ (стр. 116—117).

Такође, истичемо и дефиницију плусквамперфекта, глаголског времена које се не употребљава индикативно: „Плусквамперфекат је облик којим се означава радња (бивање или стање) што се извршила (врло ретко што се вршила) у прошлости пре чега другог што је означено неким такође претериталним временом, или се бар тако подразумева из језичке ситуације у којој се употребљава“ (стр. 121).

Проф. М. Стевановић расправља и о проблему модалности футура II, који је у другој половини XIX века покренуо руски слависта Востоков. Проф. Стевановић се не слаже с А. А. Потебњом и другим научницима који модалност траже у везницима и другим небитним елементима. Долази штавише до закључка да футур II и није време, већ модус. Он је то несумњиво у свим случајевима. Мада му се у временским реченицама, нпр., каже Стевановић, не може спорити и временски — релативно временски карактер, — он је ипак и ту више модус него време, већ и по томе што се њим означавају скоро увек нереализоване и увек само хипотетичне радње.

Најзад истичемо да проф. Стевановић утврђује анализом примера случајеве у којима напоредо с футуром II није могуће употребити перфективни презент.

На основу свега што је овде речено лако је схватити сву вредност и значај књиге академика М. Стевановића *Функције и значења глаголских времена*. У толико с већим нестрпљењем очекујемо II део књиге *Савремени српскохрватски језик*, у ствари синтаксу нашег данашњег језика.

Берислав М. Николић